

ÍTÉLET ÉS MONDAT

I. A logika és a nyelvtan viszonya

A logika és a nyelvtan viszonyának tisztázása a jelenkori tudomány egyik fontos kérdése, de sem a filozófusok, sem a nyelvészek nem foglalkoznak kellő mértékben vele.

Ha a kérdés történeti hátterét vizsgáljuk, azt láthatjuk, hogy a logika és a grammatika valamikor a legszorosabb kapcsolatban álltak egymással, hiszen gondolkodni és beszélni: voltaképpen egy. Gondolkodás nem képzelhető el nyelv nélkül és megfordítva. „Logos”, ez a görög szó ész és szót jelent, az ész és szó nem különböző dolgok. Vagy gondoljunk a régi latin közmondásra: Grammatici certant . . . , ahol a „grammatici” nemcsak nyelvészeket, hanem általában tudósokat jelent. Vagy a mai orosz nyelvben a грамотный человек nem kizárólag írástudó, hanem általában művelt, képzett, gondolkodni tudó embert jelent.

A gondolat és nyelv ezen egysége mellett azonban a nyelvtudomány a nyelvi kifejezési formákat a gondolati formáktól elszakítva vizsgálja. Ugyanakkor a logika sem fordít kellő figyelmet erre a kapcsolatra. A mai marxista tudomány álláspontja a következő.

Marx és Engels megfogalmazása szerint a nyelv a gondolat közvetlen valósága, a gyakorlati, valóságos tudat.

Egyesek szerint, amikor az ember pl. motorkerékpárjának elromlott motorját javítja, vagy autót vezet, akkor is gondolkodik, de ez a gondolkodás nyelvi eszközök segítségével nélkül megy végbe. Ez valóban így van. Az autóvezető valóban érzel, mérlegel, ítéel, a helyzetnek legmegfelelőbb cselekvéseket végzi; mindezt nyelvi eszközök nélkül. Az elvont, fogalmi gondolkodás azonban egyáltalában nem lehetséges nyelv nélkül. Az állatok pszichés tevékenységével szemben az emberi megismerés egyik fontos specifikus sajátossága a beszéd, amely lehetővé teszi, hogy tudományos fogalmakat, kategóriákat, törvényeket alkossunk. Nyelv nélkül nem fejlődhetne ki az emberi gondolat, nem lehetne átadni a gondolatokat az egymást követő nemzedékeknek.

A nyelv a gondolatok kifejezésének és közlésének eszköze. A nyelvi jelenségek törvényszerűségeit a nyelvtan állapítja meg és szabályokban rögzíti. A nyelvi kifejezésformák kialakulása párhuzamosan történt a gondolkodási alapformák kialakulásával. Általánosságban a nyelvtani alapkategóriák megfelelnek a gondolatformáknak és a gondolkodás visszatükrözési szükségleteinek. Ugyanazon gondolatformáknak igen eltérő kifeje-

zésformák felelhetnek meg. Így pl. az agglutináló nyelvek képesek ugyanazon gondolatformákat kifejezni, mint a flexiós nyelvek. Ez azért lehetséges, mert a *nyelvek szerkezete megfelel a gondolkodás szerkezetének*. A nyelv szavakból és mondatokból áll. A szavak általában a fogalmakat, a mondatok az ítéleteket fejezik ki. A mondat szerkezete megfelel az ítélet szerkezetének, s a mondat, ugyanúgy mint az ítélet, az alany és állítmány egymásra vonatkoztatott egysége.

Meg kell jegyeznünk azonban azt, hogy a történeti fejlődés folyamán előbb jött létre a nyelv, mint a *tudományos gondolkodás*, következésképp a nyelv magában őrzi a tudomány előtti gondolkodás maradványait. Ilyen „alogikus” jelenség pl. a nyelvtani nem kategóriája. A latinban, németben három neme van a főneveknek, az olaszban, franciában kettő, a magyarban egyáltalában nincs. Ebből az következik, hogy a főnevek „neme” nem felel meg semmiféle logikai kategóriának, hanem a dolgok megszemélyesítésének elképzeléséből eredt.

Helytelen álláspont volna tehát a nyelv viszonylag kisszámú alogikus elemeiből kiindulva az egész nyelvrendszert elvileg alogikusnak felfogni. Ez a tévedés azonban eléggé elterjedt nézet a burzsoá nyelvfilozófiában. Kornis Gyula pl. így ír: „A pszichológia és logika elemei”-ben az alanytalan mondatok alogikus voltából kiindulva: „Ahol nyelvtani szempontból alanytalan kifejezéseket találunk, ott logikailag semmi okunk sincs arra, hogy az ítélet szerkezetét alany nélkül valónak tartsuk.” S ebből le is vonja az általános következtetést: „A mondat grammatikai s az ítélet logikai szerkezete nem azonos.”

Az ítélet és a mondat feletti vita igen régi eredetű, de a mai napig sincs ez a kérdés megnyugtató módon tisztázva. Az egyik legnagyobb nehézséget az okozza, hogy minden ítélet mondat, de nem minden mondat ítélet. Vizsgáljuk meg ezt a kérdést részletesebben. Az ítélet — a marxi-lenini filozófia meghatározása szerint — a megismerés egységes aktusa, amelynek segítségével, állítás vagy tagadás révén, megállapítjuk a tárgy vagy jelenség valamely ismérvének jelenlétét vagy hiányát. Ebből következik, hogy az ítélet mindenképpen állít vagy tagad valamit. Állítmány nélkül nincs ítélet. Ebben az értelemben minden ítélet feltétlenül mondat. Ebből azonban egyáltalában nem szabad arra következtetni, hogy minden mondat feltétlenül ítélet is!

Nagyon sokfajta olyan mondatot ismerünk, amelyben semmit sem állítunk és semmit sem tagadunk. Ilyenek elsősorban a kérdő mondatok (pl. *Itthon van-e Péter?*), de ide tartoznak a kérések, felszólítások, feltételes mondatok stb. Tegyük most részletesebb vizsgálódásunk tárgyává a kérdő mondatokat. Megállapítható, hogy a kérdés is ugyanolyan alkatrészekre bontható, mint a kijelentő mondat: alanyra és állítmányra, amelyek praedicatív viszonyban állnak egymással. Pl. *János elutazott?*

Ilyen közös vonás továbbá a szétválasztó (diszjunktív) jelleg, amely egyaránt jellemzi mind az ítéletek, mind a kérdések egy jelentékeny csoportját. Az ítélet ugyanis lehet:

1. feltétlen (kategórikus) pl.
2. feltételes (hipotetikus) pl.

A hang levegőrezgés.

Ha az üveget dörzsöljük, elektromosság keletkezik.

3. szétválasztó (diszjunktív) pl. A háromszög vagy derékszögű, vagy hegyesszögű, vagy tompaszögű.

A szétválasztó ítélet könnyen egybevethető az eldöntendő kérdéssel. Ez a kérdés: „Nyitva van az ajtó?” nyilván egyenlő értékű ezzel az ítélettel: „Az ajtó vagy nyitva, vagy zárva van.” Az eldöntendő kérdésnek és a diszjunktív ítéletnek ez a szétválasztó jellege igen közeli logikai rokonságra utal.

Minden kérdés feltételez továbbá bizonyos ismeretelemeket, akárcsak az ítélet. Ahhoz, hogy feltegyünk valamilyen kérdést, bizonyos adatokra van szükség. Ennek az egyszerű kérdésnek a feltevése, hogy „Nyitva van-e az ajtó?” — feltételezi a következő ismeretelemeket: először is annak a ténynek a tudomásulvételét, hogy az adott környezetben jelen van egy ajtó, másodsor pedig annak a tudomásulvételét, hogy az ajtó lehet nyitva vagy csukva.

Végezetül pedig logikai egységbe foglalja az ítéletet és a kérdést maga az a tény is, hogy mindkettőnek a külső megjelenési formája a mondat.

Mindezekből látható, hogy a kérdés valamiképpen igen közel áll az ítélethez, a tudomány azonban még nem tárta fel ennek a kapcsolatnak a lényegét. A nyelvészt nem elégítheti ki a logikának az a nagyon szerény megállapítása, hogy a mondatoknak csak egyetlen formája, mégpedig a kijelentő mondatforma felel meg az ítéletnek. E szerint a megállapítás szerint ugyanis a kérdő, felszólító stb. mondatformák semmiféle ítéletnek nem felelnek meg. Azt jelenti ez, hogy a kérdő, felszólító stb. mondatok a logikus gondolkodás semmilyen formájának nem felelnek meg? Nyilvánvaló, hogy vannak ilyen megfelelő gondolkodási formák, csak hogy ezekkel a logika ezideig nem foglalkozott.

A kérdésnek a logikai jelentőségét fel lehet azonban tárni a marxist-lenini tükröződési elmélet alapján.

Elsősorban az implicit (rejtett) ítéletekről kell néhány szót szólnunk. Mindenféle mondatnak, a kijelentőnek is, a kérdőnek is az implicit ítéletek képezik az alapját. Ha pl. egy erdőben sétálunk, teljesen értelmetlenül hat ez a kérdés: „Nyitva van az ajtó?”, de ugyanolyan értelmetlenül fog hatni ez az ítélet is: „Az ajtó nyitva van.” Tehát a kijelentő és a kérdő mondatok egyformán az implicit ítéleteken alapszanak. A megelőző implicit ítéletekre (mondatokra) alapozzuk az új ítéletet (kijelentő mondatot) vagy a kérdést (kérdő mondatot). A logika azonban csak az ítéletekkel foglalkozott és nem foglalkozott a kérdésekkel. Minthogy ez így van, hasznos lesz talán néhány szóval rámutatni a kérdés logikai és ismeretelméleti jelentőségére. Az emberi megismerő tevékenység nemcsak abban áll, hogy a valóság tükröződik a tudatunkban, de abban is, hogy az ember visszahat a valóságra. A legelső ilyen visszahatás éppen az, hogy az ember nem elégszik meg a pusztán tükröződés által kapott adatokkal, hanem egyre újabb és újabb adatokat követel a valóságtól. Igyekszünk ismereteink határait kiszélesíteni és ezen a határon átlépve újabb és újabb részleteket megismerni abból, amit még nem ismerünk. A kérdés az az

ajtó, amelyen az ismertből átléphetünk az ismeretlenbe, hogy azt is ismertté tegyük a magunk számára.

Minden emberi gondolat általában a valóság visszatükröződése („a lét meghatározza a tudatot”), de nem minden gondolatunk a valóságnak pillanatnyilag adott, szemünk előtt lévő, érzékelhető részét tartalmazza. Az adott valóság-rész tényeinek közvetlen konstatálása az ítélet, vagyis nyelvi kifejezésében a kijelentő mondat. (Pl. Ez a kréta fehér.) De gondolkodásunk nem csupán ennyire képes, hanem arra is, hogy kiindulva az adott valóság-részből kutassa azokat a lehetséges kapcsolatokat, amelyek a jelenben *nem* adott valóság-részek megismeréséhez vezetnek. A valóság még ismeretlen részei iránti érdeklődés a kérdés, vagyis nyelvi formájában a kérdő mondat. Ez a törekvés az ismeretlen valóság-részek megismerésére ösztönös sajátsága az emberi gondolkodásnak és már a kisgyermeknél is tapasztalható. (A 2—4 éves korú gyermekek állandó kérdezősködése.)

A kérdésnek óriási jelentősége van az emberi gondolkodásnak és általában az egész emberiségnek a fejlődésében. Tisztán visszatükrözéssel állandóan csak tudomásul vettük volna az adott környező valóságot és soha nem jutottunk volna előbbre ismereteinkben, nem kezdhettük volna meg fejlődésünk bámulatos útját. A munkavégzés és szerszámkészítés lehetőségének a felismerése is — amit Engels az emberréválás alapfeltételének tekint — azért volt csupán lehetséges, mert az emberi gondolkodás képes volt a táplálék-szerzés és egyéb létfontosságú tevékenységek más, újabb lehetőségei iránt is érdeklődni, mint amilyenek az adott időben számára éppen adva voltak.

Világos tehát, hogy a kérdő mondatok (úgyisintén a felszólító, óhajtó stb. mondatok) igen szoros kapcsolatban állnak a logikus emberi gondolkodással és éppoly fontos szerepet játszanak, mint a kijelentő mondatok. A nyelvtudomány tisztázta, vagy legalábbis állandóan igyekszik tisztázni valamennyi mondatforma nyelvtani sajátosságait, a logika ellenben csak egyetlen gondolkodási formával, az ítéletekkel foglalkozott.

A továbbiakban tehát csak annak a problémának a tárgyalására szorítkozhatunk, amelyet mind a logika, mind a nyelvtan kidolgozott: az ítélet és a kijelentő mondat problémájának a tárgyalására.

II. A mondat részeinek és az ítélet elemeinek összefüggése

Ennek a kérdésnek a tárgyalásánál már sokkal bonyolultabb problémákba ütközünk. A logika is kidolgozta az ítélet szerkezetéről szóló tanítását, a nyelvtan is kidolgozta a mondatok szerkezetéről szóló tant, a mondatant, — de mindegyik más szempontok szerint. A logikának és a nyelvtannak ez a két mederben való haladása nem okozott különösebb gondot az utóbbi időkig. Az idealizmus szolgálatában álló filozófia egyáltalán nem törődött a nyelvtannal és fordítva. Amióta azonban a modern materialista tudomány rámutatott a gondolkodás és a nyelv elválaszthatatlan kapcsolatára, azóta ez a kérdés szinte központi problémává vált. Ma az a helyzet, hogy ugyanazon a mondaton kétféle elemzést: nyelvtanit és logi-

kait, sőt Gabelentz János sokat vitatott elmélete óta még egy harmadikat: lélektani elemzést is lehet végezni. Végezzük el mindhárom elemzést a következő mondaton:

Előre gyártott elemekből épülnek a dunaparti lakóházak

1. *Nyelvtani elemzés.* A mondat alanya: lakóházak; állítmánya: épülnek; az alany jelzője: dunaparti; az állítmány határozója: előre gyártott elemekből. Tehát a mondat alanyra, állítmányra, jelzőre és egy határozóra bontható, azaz mondatunk négy mondatrészből áll.

2. *Logikai elemzés.* Ha logikailag elemezzük a mondatot, akkor úgy tekintjük, mint ítéletet. A logika szerint azonban az ítélet csak két részből áll, alanyból és állítmányból. Mondatunk logikai elemzése tehát a következő lesz:

Előre gyártott elemekből épülnek	— állítmány
a dunaparti lakóházak	— alany.

Amint látjuk, a logikai alany és állítmány több szóval fejeződik ki. Ahhoz ugyanis, hogy egy dolgot teljesen konkrétan meg tudjunk határozni, ahhoz — a tulajdonnevektől eltekintve — rendszerint kevés a dolognak a pusztá megnevezése, bizonyos meghatározásokra, fogalom-szűkítésre van szükség, hogy mondatunk konkrét értelmű legyen. Ugyanis, ha csak annyit mondanánk: „épülnek a lakóházak”, akkor teljesen absztrakt ítéletet mondanánk. Ilyen absztrakt ítélet a mindennapi életben elég ritkán fordul elő, hiszen azt mindenki tudja, hogy a lakóházak általában épülnek és nem maguktól nőnek ki a földből. Ellenben az a fontos: *konkrétan* milyen lakóházak építéséről beszélünk? Azaz a fogalomkört szűkíteni kell és meg kell mondani, hogy a dunaparti lakóházakról van szó. Tehát ítéletünknek nem a lakóházak általában, hanem a „dunaparti lakóházak” az alanya. Ugyanez a helyzet az állítmányt illetően is. Ezért a logikai állítmány nem csupán az „épülnek” (mint a jelenség absztrakt megnevezése), hanem az „előre gyártott elemekből épülnek”, mint az építés konkrét körülményeit is kifejező konkrét értelmű állítmány.

Mondatunk logikai elemzésének eredménye tehát két mondatrész: alany és állítmány, a nyelvtani elemzés négy mondatrészével szemben.

3. *Lélektani elemzés.* Lélektani szempontból mondatunk elemzésének többféle megoldása van, attól függően, hogy a mondat melyik részét tekintjük „inchoativum”-nak (alany) és melyiket az új közlést tartalmazó résznek (állítmány). Ha mondatunk elhangzását megelőzőleg pl. arról beszélünk, hogy új lakóházakat létesítenek a Dunaparton és most megállapítjuk, hogy „előre gyártott elemekből épülnek a dunaparti lakóházak”, akkor ugyanaz lesz a helyzet, mint a logikai elemzésnél:

Előre gyártott elemekből épülnek	— állítmány
a dunaparti lakóházak	— alany

De ha előzőleg az építési technika fejlődéséről beszéltünk, nevezetesen arról, hogy ma már a legtöbb építkezésnél előre gyártott elemeket hasz-

nálnak és ezután mintegy igazolásul említjük meg, hogy „előre gyártott elemekből épülnek a dunaparti lakóházak”, akkor a lélektani elemzés eredménye éppen fordítottja lesz az előbbinek, azaz

Előre gyártott elemekből épülnek — (inchoativum) alany
a dunaparti lakóházak — (új közlés) állítmány.

Amint látjuk, a különböző alapokon való elemzés különböző eredményeket ad. Ha pedig a gondolkodás és a nyelv összefüggésének alapján állunk, sőt: a nyelvet a gondolkodás eszközének, feltételének tekintjük, joggal tesszük fel a kérdést: lehetségesek-e egyáltalán az eltérő eredmények? Lehetséges-e az, hogy egyformán igaza legyen mind a három elemzési módnak?

Ez a probléma nem újkeletű. Már a század elején vitáztak erről nyelvészeink. Igen érdekes érveléssel fejti ki álláspontját pl. Kicska Emil (A Subjectum és Praedicatum a grammatikában, 8. old.). „Mert vagy az igaz, hogy a föld forog a nap körül, vagy az, hogy a nap forog a föld körül; az olyan megoldás ellen, hogy astronomiai szempontból az egyik, theologiai szempontból a másik állítás az igaz, tiltakozik a józan ész. A kérdést csak így lehet feltennünk, a logika állítása igaz-e, vagy a grammatika állítása?” — Azaz, a logikai alany, vagy a grammatikai alany az igazi (egyetlen) alanya a mondatnak?

Kicska fején találta a szöveget, mert a különböző alanyoknak és állítmányoknak ez a sokfélesége valóban zavart okoz. Ez a zavaros helyzet azonban nem tartható fenn, lehetetlen, hogy egy mondatnak több, különféle alanya is legyen. Nyelvészeink több kísérletet tettek már a különböző szempontok összeegyeztetésére. Az általános irány az, hogy főként a logikai és a nyelvtani alany, illetve állítmány összeegyeztetésére törekednek, igen helyesen ismerve fel a nyelv és gondolkodás elválaszthatatlan összefüggését, és a lélektani megoldáshoz legfeljebb csak mint kiegészítő eljárás-hoz folyamodnak. Ennek az iránynak a lényege az, hogy a logikai alanyt egyenlőnek veszik a mondat alanyi részével, a logikai állítmányt viszont a mondat állítmányi részével. Ezt az irányt képviseli Szabó Dénes is „A mai magyar nyelv” c. munkájában. Szerinte mondatrész csak kettő van: alany és állítmány, a mondat két fele. Az egyetlen szóval kifejezett alanyt, illetve állítmányt „kifejtetlen” alanynak, illetve állítmánynak nevezi. Pl. Pista ír. A többtagú alanyt és a bővített alanyt, illetőleg a többtagú állítmányt és a bővített állítmányt közös néven „kifejtett” alanynak és „kifejtett” állítmánynak nevezi. Azokat a bővítményeket, amelyek a mondat alanyát (alanyi részét), illetve állítmányát (állítmányi részét) bővebben kifejtik, mondattagoknak nevezi.

Pl.	A harmadik osztály tanulói	magyar dolgozatot írnak
Logikai elemzés:	alany	állítmány
Nyelvtani elemzés:	alany (kifejtett)	állítmány (kifejtett)

Ezek szerint a mondat tehát két mondatrészből áll, alanyból és állítmányból és ez az alany és állítmány pontosan megfelel az ítélet logikai alanyának és állítmányának.

Hasonló úton jár a szovjet nyelvtudomány is, amikor a mondatokat általában a két főmondatrész „állománya” osztsza (состав подлежащего, состав сказуемого). Az alanyt és állítmányt főmondatrésznek nevezi, az alany és állítmány bővítményeit pedig másodfokú mondatrészeknek.

Ezek a nyelvtani rendszerek helyes úton járnak és igyekeznek eltüntetni a szakadékat, amely ezideig a logika és a nyelvtan között volt.

A mondatnak lélektani szempontból való elemzése azonban teljesen más úton jár. A lélektani elemzés nem a mondat alanyát és állítmányát igyekszik meghatározni, hanem tulajdonképpen azt kutatja, hogy az adott mondatban melyik az ismeretes, az uralkodó fogalmi tartalom és melyik az ismeretlen, újszerű, a közlés fontosabb részét kifejező fogalmi tartalom. Ezt a két fogalmi tartalmat azután szintén alanynak és állítmánynak nevezi. Ez a helytelen terminológia nagyon sok tévedést és zavart okozott. A mondat főrészeinek ilyen lélektani alapon történő megkülönböztetése ellen egyébként igen sokan tiltakoztak, mert — nagyon helyesen — észrevették, hogy csak az elnevezések azonosak, de egészen mást ért a logika és grammatika az alany és állítmány terminusokon, mint a lélektan.

Ennek ellenére leíró nyelvtanaink az ún. minősítést és azonosítást kifejező mondatok esetében az alany és állítmány megkülönböztetésére mégis a lélektani elemzéshez fordulnak segítségért. Az ellentmondás nyilvánvaló. Ha egyszer elismerjük, hogy a lélektani elemzés általában nem lehet döntő a mondat alanyának és állítmányának felismerésében, mert mást értünk lélektani alanyon és állítmányon, mint logikai-grammatikai alanyon és állítmányon, akkor nyilvánvalóan a minősítést, vagy azonosítást kifejező mondatok esetében *sem* lehet döntő a lélektani elemzés.

Kétségtelen, hogy van néhány mondat típusunk, amelyekben igen nehéz az alany és állítmány megkülönböztetése. Ezekben az esetekben szokták segítségül hívni a lélektani elemzésen alapuló kisegítő „szabályokat”. Vizsgáljunk meg néhány ilyen szabályt.

Az első a hangsúly-szabály. E szerint a szabály szerint a mondat két része közül mindig az állítmányt emeljük ki nyomatékos hangsúllyal. Pl. *Én is tanár vagyok*. Ebben a mondatban „*én is*” állítmány, „tanár vagyok” alany. Amint látjuk ez az elemzési módszer ad absurdum vezet. A mondat alanyának és állítmányának a különbsége logikai funkciójukban rejlik, a mondat hangsúly viszont valamelyik mondatrésznek a közlésben való fontosságát jelzi, de nem jelzi más mondatrészekhez való logikai viszonyát. Ugyanigy ez a módszer más, szintén minősítést tartalmazó mondatokban sem adhat bizonyítékot. Pl. *Magyarország fővárosa Budapest* és a *Magyarország fővárosa Budapest* mondatok közül az elsőnek „Magyarország fővárosa” az állítmánya és „Budapest” az alanya; a második mondatban viszont „Magyarország fővárosa” az alany és „Budapest” az állítmány?

Ehhez hasonló elven alapszik a létige szórendjéről szóló szabály is. Eszerint ugyanis a létige az ilyen típusú mondatokban az állítmány névszói részét követi.

Pl. *Én is tanár vagyok*.

A pártütő *te vagy*.

Amint látjuk az első példamondatunk elemzése cáfolatul szolgál az előbbi szabályhoz (amely szerint az „én is” volt az állítmány!).

Ennek az eljárásnak a hibája abban rejlik, hogy a létige a főhangsúlyos szót követi. Ez a főhangsúlyos szó viszont nem okvetlenül az állítmány, lehet az alany is, vagy valamelyik bővítvény is. Ha a hangsúly és a szórend alapján „A pártútó te vagy” típusú mondatokban a „te” névmást nem alanynak, hanem az állítmány névszói részének tekintjük, akkor felborul az alany és állítmány egyezéséről szóló nyelvtani tétel. Igaz, hogy majdnem minden nyelvtanban számos példát lehet találni arra, hogy az állítmány igei része nem az alannyal, hanem az állítmány névszói részével egyezik. Pl. *Omnia pontus erat; Приезд Пьера было радостное событие.* Csak éppen azt a titkot nem árulják el a nyelvtankönyv írók, hogy minek az alapján döntötték el, hogy melyik az alany és melyik az állítmány névszói része? Ugyanis csak ennek az eldöntése után lehet arról beszélni, hogy az állítmány igei része tulajdonképpen mivel is egyezik!

Még ha el is fogadnánk azt az újabb kisegítő „szabályt”, hogy az ilyen típusú mondatokban a létige az állítmány névszói részével szolgáló személynévmással egyezik és nem az alannyal, akkor sem tudnánk mit kezdeni a következő mondattal: „Én nem vagyok te!” Vagy talán ebben a mondatban az „én” az állítmány névszói része (minthogy ezzel egyezik meg a létige), és a „te” lenne a mondat alánya? Látjuk, hogy ismét ad absurdum jutottunk, tehát ez sem járható út a számunkra.

A harmadik „szabály” a kérdés-szerkesztés szabálya. Ez azonban teljesen kétélű fegyver. Ugyanis az ilyen típusú mondatokban mind az alanya, mind az állítmányra (minthogy névszói állítmány!) egyformán a „ki?”, „mi?” kérdőnévmással és a másik mondatrészrel (tehát az alannyal, vagy az állítmánnyal) kell kérdezni. Ha meg akarom tudni, hogy pl. „A tanulás a mi kötelességünk” mondatban melyik az alany és melyik az állítmány, kérdés-feltevessel bizony nem fogom megtudni.

Mi a tanulás?

A mi kötelességünk.

Mi a mi kötelességünk?

A tanulás.

Így csak megnyújtottam egy lépéssel a problémát: most azt kell eldöntennem, hogy a két kérdés közül melyik az alanynak és melyik az állítmánynak a kérdése? Az egész dolog önellentmondás. Ahhoz, hogy az alanyra vagy az állítmányra tudjak kérdezni, már előzőleg el kell döntennem, hogy melyik az alany, illetőleg állítmány, és aszerint kell feltennem a kérdést.

Mi tehát a megoldás útja? Félretéve az igen sokféle formában megbújó lélektani elemzést, a gondolkodás és a nyelv kapcsolatából kiindulva meg kell oldanunk az *ítélet* szerkezetének a kérdését. Minthogy az *ítélet* azonos szerkezetűnek tartjuk a mondattal, következésképpen az *ítélet* szerkezeti megoldása a mondat szerkezetének megoldását is jelenteni fogja.

A legfőbb nehézséget az okozza, hogy magát az azonosság elvét a formális logika merev, statikus értelmezésében alkalmazzuk, nem vesszük figyelembe a forma és tartalom mozgásait, az azonosság elvének dialektikus értelmét. Egyszerűen gondolkodásunk nem lép át a formális logika

területéről a dialektikus logika területére. Az azonosság elve a formális logika merev szemlélete szerint az $A = A$ (A fa fa; a kör kör) üres, tautologikus ítéletformában fejeződik ki, ami gondolkodásunk számára valóban korlát, sorompó, amely a továbbvezető utakát lezárja.

A dialektikus logika a fogalmakat nem statikus merevségükben, hanem *mozgásukban*, változásukban, saját ellentéteikkel való egybefonódásukban értelmezi. Ebben az értelemben kell tehát megvizsgálni az azonosság elvét is.

Elvont azonosság általában sehol sem létezik (kivétel a matematika, mint abszolút elvont tudomány). A valóságban csak konkrét azonosság van — a különbözőséggel egybefonódó azonosság. Minden dolog egyenlő is, azonos is önmagával és nem is egyenlő, nem is azonos. Minden dolog szakadatlan változásban van, szakadatlanul túllépi saját határait. Ha ezt az egyszerű ítéletet veszem: a lilium növény, azonnal láthatjuk, hogy ítéletünk tárgya a lilium (mint olyan) önmagával azonos, de emellett növény is: azaz túllépi saját határát, más dologgal is azonos, tehát önmagától különbözik is. Tömören így fogalmazhatnánk meg a tételt: minden fogalomnak önmagával való azonossága más fogalmaktól való különbözőségében, önmagától való különbözősége pedig más fogalmakkal való azonosságában áll. Ez a tény, hogy az azonosság magában foglalja a különbözőséget, a mondatban is kifejezésre jut, azaz az állítmány szükségképpen különbözik az alánytól. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy nincsen olyan ítélet (mondat), amelynek alanya és állítmánya teljesen azonos volna. Az alanynak és állítmánynak egymástól való különbözősége pedig abban áll, hogy a dolog önmagával való azonosságának a kifejezője az alany, önmagától való különbözőségének kifejezője pedig az állítmány. Az alany úgy fejezi ki a dolog önmagával való azonosságát, hogy valamennyi különböző tulajdonságát csak egyszer előforduló és ebben az értelemben sajátos, egyedi módon egyesíti. Az ítéletben az alany a dolgot a maga tulajdonságainak komplexumában fejezi ki. Az állítmány viszont a dolgoknak csak egyik vagy másik tulajdonságát ragadja meg és megmutatja ezen keresztül más dolgokkal való azonosságát, tehát önmagától való különbözőségét. Más szavakkal: az alany a dolgot mindig mint *egyedit*, az állítmány pedig mint *általánosat* tükrözi. Tehát az ítélet a gondolkodás *mozgását* fejezi ki, amint az azonosságtól a különbözőség felé, az egyeditől az általános felé halad. Az ítéletnek ez a dialektikája még a legegyszerűbb ítéleteknél is megfigyelhető: a fa fa; a kör kör. Ezekben az ítéletekben is gondolkodásunk mozgása az egyeditől (amit a magyarban a határozott névelő jelez) az általános (faj) felé halad. Ezeknek az ítéleteknek az értelme ez: az egyedi fa azonos önmagával, mint egyedi fa, de ugyanakkor különbözik is önmagától, ami azáltal fejeződik ki, hogy azonos más fakkal is, a fa fajjal.

Vizsgáljuk meg ezek után példamondatainkat. „Én is tanár vagyok.” Ebben a mondatban az „én” névmás az, ami önmagammal való azonosságomat a maga teljes egészében kifejezi, valamennyi tulajdonságommal együtt. A „tanár” főnév ellenben sok tulajdonságom közül kiemel egyet és ezen keresztül mutatja meg másokkal (más tanárokkal) való azonosságomat is. Ez a logikai viszony az alany és állítmány között nem változik

meg sem a szórend, sem a hangsúly hatására. Bármilyen szórendben, vagy bármilyen hangsúllyal ejtem is ki ezt a mondatot, az alany mindig az „én”, az állítmány mindig a „tanár” lesz. Ugyanígy „A pártütő te vagy” mondatban is a „te” az alany és a „pártütő” az állítmány.

Ehhez hasonló a helyzet a „Magyarország fővárosa Budapest” mondat esetében is. A „Budapest” szó az, ami a szóbanforgó dolgot a maga összes tulajdonságainak a komplexumában (földrajzi elhelyezkedés, éghajlati viszonyok, politikai, közigazgatási, kulturális jelentőség stb.) fejezi ki, és a „Magyarország fővárosa” csak az egyik tulajdonság kiragadása; ez a rész a logikai minősítés, az egyik meghatározó jegy, a „Budapest” ennek az alanya, meghatározottja, függetlenül attól, hogy melyik rész a hangsúlyos. Ugyanezen az alapon lehet „A tanulás a mi kötelességünk”, „Főfeladatunk a termelés fokozása” stb. típusú mondatokat is elemezni. Ezekben a mondatokban a konkrét cselekvést kifejező egyedi fogalmat egy tágabb, általános kategóriába soroljuk be. A tanulás sok ismérve közül kiemelünk egyet, azt, hogy kötelesség és ezen keresztül azonosítjuk más dolgokkal, amelyeknek közös ismérve, hogy szintén kötelességeknek számítanak. Tehát a fenti mondatokban a „tanulás” és „a termelés fokozása” az alanyok, a „kötelességünk” és „főfeladatunk” viszont állítmányok.

Akit nem győz meg a logikai fejtegetés, annak számára nyelvi bizonyítékkal is szolgálhatunk. Az orosz nyelvben ugyanis van lehetőség az alanynak és az állítmány névszói részének alaki megkülönböztetésére. Bizonyos kopula-igék mellett az állítmány névszói része nem alanyesetben, hanem eszközhatározó esetben áll. Ilyen kopula-ige pl. a являться ige. Ez a mondat tehát, hogy „A Szovjetunió fővárosa Moszkva” orosz nyelven így fog hangzani:

Москва является столицей СССР

vagy:

Столицей СССР является Москва

Tehát mindenképpen a Москва az alany (alanyeset), és a столицей (eszközhatározó eset) az állítmány, akármilyen a szórend vagy a hangsúly. Ilyen mondat, hogy:

Столица СССР является Москвой
egyszerűen lehetlenség.

Ugyanez a helyzet „A tanulás a mi feladatunk” típusú mondatok orosz nyelven való kifejezésénél is.

Учёба является нашей задачей
vagy:

Нашей задачей является учёба

de semmiképp sem jó a Наша задача является учёбой mondat.

Véleményem szerint ide tartoznak az „Ez az alma a legjobb alma” típusú mondatok is. Ítéletünk tárgyát, egy előttünk lévő almát az „ez az alma” fejezi ki a maga teljességében (alany). Ennek az almának egyik tulajdonsága, meghatározó, minősítő jegye az, hogy „a legjobb alma” (állítmány). Itt még a fogalmak konkrét, illetve absztrakt volta is segít. Nyilvánvaló, hogy „a legjobb alma” csak absztrakt fogalom, amely az „ez az alma” fogalomban nyer realitást. Ahhoz ugyanis, hogy egy alma a leg-

jobb alma lehessen, előzőleg egyáltalán léteznie kell, vagyis „ez az alma”, vagy „az az alma” kell, hogy legyen.

Amint látjuk tehát, ezeknek a problematikus mondatoknak a legnagyobb része minősítő mondat. Ahol a formális logika már azonosítást lát, ott a dialektikus logika alapján való elemzéssel még mindig tovább lehet jutni és meg lehet állapítani, hogy mi az, amit minősítünk (az a fogalom, amely a dolgot a maga egészében, tulajdonságainak a komplexumában nevezi meg: alany) és mi az, aminek minősítjük (az a fogalom, amely a dolog egyik tulajdonságát emeli ki és ezen keresztül más dologgal azonosítja: állítmány).

Összegezzük az elmondottakat:

1. A gondolkodás és a nyelv elválaszthatatlan egységének alapján állva, az ítélet szerkezetét azonosnak kell tartanunk a mondat szerkezetével. Ezt feltételezzük azokra a gondolatformákra nézve is, amelyekkel a logika ezideig nem foglalkozott kellő mértékben.
2. Minthogy a lélektani elemzés szempontjai *alapvetően* eltérnek a logikai-grammatikai elemzés szempontjaitól, a lélektani elemzés „szabályai” nem nyújthatnak megfelelő segítséget. Az az eljárás, hogy általában a logikai-grammatikai elemzéssel elemzünk, de egyes nehéz esetekben a lélektani elemzéshez folyamodunk önellentmondás, amit meg kell szüntetni.
3. A nehezen eldönthető esetekben a *dialektikus logikán* alapuló fogalmi elemzéssel kell döntenünk.

BENEDEK NÁNDOR

FELHASZNÁLT MŰVEK:

- Fogarasi Béla: Logika, Budapest 1955.
 Tompa J.: Az alany és állítmány elemzéséről (Anyanyelvünk, 1954 II. évf. 1 szám 6—10 oldal.)
 Tompa J.: Anyanyelvünk leírónyelvtana (Akad. I. Oszt. Közl. 1953. IV. köt. 33—104 old.)
 Henry Lefebvre: Formális logika, dialektikus logika, Budapest 1949.
 Prof. P. Sz. Popov: Szuzszenyie i predlozsenyie (Voproszi sintaksziszja szovremen-nogo russzkogo jazika, Ucspedgiz 1950, 5—35.)
 M. N. Alekszejev: O dialekticseszkoj prirogye szuzszenyijja (Voproszi filozofii, 1956. II. sz. 49—61.)